

İMAM HATİP LİSELERİNDE HİTABET VE MESLEKİ UYGULAMA DERSİ ÖĞRETİMİ VE MESLEKİ UYGULAMALAR (*)

Ömer DEMİR (**)

Öz

İmam -Hatip Liseleri, öğretim programında bulunan meslek dersleri, genel kültür dersleri ve seçmeli dersler ile hem din görevliliğine hem de yüksek öğrenime hazırlayıcı program uygulayan okullardır. Mesleki uygulama yönünü ise yine programlarda yer alan derslerin kazanımlarını temel alarak Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi kazandıracaktır. Bu araştırmada din hizmetleri becerisini pekiştirmeyi amaçlayan Mesleki Uygulama ve Hitabet dersinin mesleki formasyon açısından önemi ortaya konulmuş, mesleki uygulamalarla ilgili sorunlar ders öğretmenleri ve öğrencilerin görüşleri çerçevesinde tele alınmış, mesleki uygulamaların daha düzenli ve planlı yapılması için öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İmam Hatip Lisesi, Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi, mesleki uygulama, mesleki formasyon, mesleki formasyonla ilgili öğretmen ve öğrenci görüşleri

Professional Practice and Rhetoric Courses Teaching and Professional Practices in Imam Hatip High Schools

Abstract

Imam hatip high schools are the schools which have vocational courses in the curriculum, culture and religion assistantship courses and elective courses as well as higher education preparatory program that implements the schools. Rhetoric and Professional practise courses will gain the aspect of Professional practise by using achievements that are in the programs. This study aims to reinforce the ability of religious services and Rhetoric and Professional practice courses which put forward the importance of vocational education, the problems related to Professional practice are discussed according to the opinions of teachers and students of the courses, suggestions have been made for professional applications to a more organized and planned.

Keywords: İmam Hatip High School, Professional Practice and Rhetoric Courses, professional practice, professional training, the opinions of teachers and students on professional formation

*) Bu makale“İmam Hatip Liselerinde Hitabet Ve Mesleki Uygulama Dersi Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri Açısından Bir Yaklaşım”adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Araştırmada yer alan bulgular, öğretmen ve öğrenci görüşleri Ankara ili ve ilçeleri İmam Hatip Liselerinde yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır.

**) Dr. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş

Türkiye’de cumhuriyet dönemi din eğitimi denilince belki de ilk akla gelen kurumlar İmam Hatip Liseleridir. Toplumun çeşitli kesimlerince şu veya bu şekilde değerlendirilen, haber konusu yapılan, çok farklı bakış açıları ile üzerinde tartışılan başka bir okul olmamıştır. Din eğitiminin merkezinde yer alan İmam Hatip Liselerinin eğitim ve öğretimdeki performansı, din eğitiminin başarısı ile özdeşleşmiş görünüyor. Bu nedenle din eğitimi ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde İmam Hatip Liseleri üzerinden yapılmıştır. Oysa İmam Hatip Liseleri din eğitimi ve öğretimi sahasında toplumun rağbet ettiği ve ihtiyaç duyduğu önde gelen eğitim kurumlarımızdır. 739 Sayılı Millî Eğitim Kanununun 32.Maddesinde İmam Hatip Liseleri; “imamlık, hatiplik ve Kuran kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile ilgili görevli elemanları yetiştirmek üzere Millî Eğitim Bakanlığı’nca açılan orta öğretim sistemi içinde hem mesleğe hem yüksek öğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları olarak tanımlanmaktadır.”(MEB, Din Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ders Programları) 2012 2013 Öğretim yılı itibari ile İmam Hatip Ortaokullarının da açılması ile İmam Hatip Liseleri temel eğitim ile desteklenmiş oldu. Ancak İmam Hatip Liselerinin eğitim öğretim kalitesinin artırılması, kendisinden beklenen sorumlulukları başarılı bir şekilde yerine getirebilmesi, kendisine olan rağbet ve yönelişi gelecekte de sürdürülebilmesi için çok yönlü araştırmalara ihtiyaç vardır. İmam Hatip Liseleri özellikle sosyal hayattaki hızlı değişimin gerisinde kalmamak için kendilerini sürekli yenilemek ve geliştirmek zorundadır. Bu durum alanı ile ilgili bilimsel araştırmalardan, eğitim biliminin ortaya koyduğu ilke ve yöntemlerden yararlanmayı gerekli kılmaktadır.

Her alanda iyi yetişmiş nitelikli insan gücüne olan ihtiyaç sürekli gündeme getirilen konular arasındadır. Nitelikli din görevlisi yetiştirmek de toplumun psiko-sosyal dengesi, güvenliği, milli, manevi ve moral değerler açısından önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç ise günümüzde büyük ölçüde İmam Hatip Liseleri ile karşılanmaktadır. İmam Hatip Liselerinin Millî Eğitim sistemi ve din eğitimi özel sahasındaki konumu bu açıdan önemlidir. Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin ise din görevlisinin mesleki formasyonu ve elde edeceği mesleki kazanımlar açısından özel bir yeri vardır.

İmam Hatip Liselerinde gerçekleştirilen eğitim ve öğretim faaliyetleri ile elde edilmesi amaçlanan bilgileri üç grupta toplamak mümkündür.

a-Özel alanda meslek dersleri programı ile verilmesi amaçlanan dini bilgiler

b-Kültür dersleri programlarıyla verilmesi amaçlanan yüksek öğrenime hazırlayıcı genel kültür bilgileri

c-Özel alan ve kültürel alanda kazanılmış bilgilerin mesleki uygulamalarda kullanılması ile kazanılması amaçlanan mesleki formasyon bilgileridir.(MEB, Ders Programı)

İmam Hatip Liselerinde özel ve genel kültür alanında okutulan mevcut dersler mesleki yeterlilik ve formasyon konusunda yeterli olup olmadığı Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinde ortaya çıkacak başarıya bağlıdır. Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinin

amaçlarıyla İmam Hatip Liselerinin mesleki amaçları hemen hemen aynı çizgide buluşur. Ders amaçlarını gerçekleştirebiliyor ve öğrenciler bu derste başarı gösterebiliyorsa İmam Hatip Liseleri de amaçlarını gerçekleştiriyor diyebiliriz. Öğrencilerin mesleki başarısı; büyük ölçüde Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinin kazanımlarına bağlıdır. Bu mesleği icra edecek kimsenin nazari bilgiler yanında düzgün ve dinlenir Kuran okuması, usulüne uygun namaz kıldırması, güzel olarak ve faydalı bir biçimde vaaz etmesi, hutbe okuması, dua yapması, doğum, ölüm, nikâh, düğün, cenaze ve sair dini merasimleri, dini esaslara uygun bir biçimde icra etmesi yanında temiz olması, temiz giyinmesi, davranışlarında ölçülü ve sade olması, haramlardan, halkın tepki ve nefretini mucip davranışlardan kaçınmasını bilmesi, güzel huylu, güler yüzlü olması, halkla iyi ilişkiler kurması gerekir. (Özek, 1991, s.216) İmam hatiplik mesleği için saydığımız bu özelliklerin çoğu Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi programında yer alan konulardır. Öğrencilerin; mesleğin gerektirdiği bilgisel birikimi kullanabilmeleri, kazanılmış bilgiyi güncelleştirebilmeleri, düşünme becerileri ile yorum yapabilmeleri, geleneği doğru okuma ve yeni konular için çözüm üretebilmeleri, ifade ve konuşma etkinlikleri ile medeni cesaretlerini ortaya koyabilmeleri, çok yönlü sürdürecekleri sosyal ilişkilere hazırlanmaları, mesleki yeterliğin verdiği özgüvene sahip olmaları bu dersin kazanımları ile ortaya çıkacaktır.

İmam hatip Liselerinin sosyal açılımı da büyük ölçüde Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi üzerinden gerçekleşir. Bu durum MEB İmam Hatip Liseleri Yönetmeliği'nde şöyle özetlenmiştir: “Okulun çevre ile ilişki kurmasını sağlamak amacıyla dinî ve diğer konularda halkın bilgilendirilmesine yönelik meslek dersleri öğretmenlerinin sorumluluğunda sosyal etkinlikler çerçevesinde hutbe, vaaz ve benzeri programlar düzenlemek ve bu konularda müftülük, il veya ilçe millî eğitim müdürlükleri ve diğer kurum ve kuruluşlarla iş birliği yapar.” Aynı yönetmelik İ.H.L. meslek dersleri öğretmenlerine de bu sosyal sorumluluğu bir görev olarak vermiştir. “Meslek dersleri öğretmenleri gerek ders saatleri içerisinde, gerekse ders saatleri dışında olmak üzere öğrencilerin mesleki konularda çevre ile ilişki kurmalarına rehberlik ederek mesleki uygulamalarının verimli olması yönünde çaba gösterirler.” (MEB, İHL Yönetmeliği)

Din görevlisi yetiştirmek işinde uygulamanın yeri son derece önemlidir. Artık günümüzde eğitim bilgi depolama faaliyeti olmaktan çıkmış, daha çok bilgiyi yeni durumlar için kullanma ve sorunların çözümünde elde edilen bilgilerden yararlanma etkinliğine dönüşmüştür. Eğitimin geleceği açısından bilgi vermek ve bilgi biriktirmekten çok, bilginin kullanılması ve işlevsel duruma getirilmesi daha önemlidir. Öğrenmeyi öğrenme çağdaş eğitimin en önemli argümanı olmuştur. Bugünün cahili, okuma-yazma bilmeyen değil, nasıl öğrenmesi gerektiğini öğrenemeyen kişi olarak kabul edilmektedir (Ergün, 1992, s.249). Bu anlamda öğrenciler için, bilginin kullanılması olan “uygulamalar” çok değerli önemlidir.

Ayrıca Mesleki uygulama ve Hitabet Dersi iyi planlandığı takdirde öğrenciler için kelimenin tam anlamıyla kültürel bir faaliyet fırsatı doğurur. Hutbe ve vaaz hazırlama amacıyla öğrenciler kütüphaneleri kullanır, İslam dininin temel kaynaklarını tanır, çeşitli

ilmi eserleri kullanabilmeyi ve kitaplardan yararlanmayı öğrenir. Öğrenim süresince elde ettikleri bilgi, inanç ve düşüncelerini sunmak üzere yazılı anlatım diline döker, hitabet konusunda kendilerini tanır, eksikliklerini fark ederler. Özellikle lise çağında, bireyin toplumsal bir varlık olarak gelişmesi açısından hitabet eğitimi büyük önem taşır. Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi öğrencilerin, konuşmanın ve iletişimin insan hayatındaki sihirli gücünü keşfetmeleri, başarıları için anahtar olduğunu fark etmeleri için bir fırsattır. Bu fırsatın en iyi şekilde değerlendirilmesi gerekir. Öğrenciler için bu ders, kendini dışa vurma, içinde yaşadığı ortamı tanıma, inandığı ve öğrendiği dini bilgileri konuşma becerileriyle yansıtmaya, kişiliğini de kanıtlayacağı bir ortam demektir. Öğrenciler, bu derste, algılama, düşünme, araştırma ve düşüncelerini beden dilini de kullanarak ifade etmesini öğrenirler.

İmam Hatip Liselerinde okutulan Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi'nin dikkate alınması gereken önemli bir özelliği de programında yaygın din eğitiminin nasıl yapılacağıнын yer almasıdır. Yaygın din eğitiminin gereği, hutbe ve vaazlarla kitleler uyarılmakta, insanların kalp ve kafa gözleri açılmakta, inanç dünyasına açılan pencereleri aralanmaktadır. İnançlı kişilerin, hayra, iyiye, doğruya, güzele, fazilete, karşılıklı sevgi-saygı ve güven ortamına sevk edilmeleri, hutbe vaazların manevi etkinliği ile gerçekleşecektir (Din Şurası, 1995, s.66).

Ayrıca öğrenciler, Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinde, diğer derslerde öğrendiği bilgiler ve yaşantılarla ilişki kurar ve bütün eğitim ve öğretim faaliyetleri boyunca elde etmiş oldukları bilgileri ve kazanmış oldukları becerileri kullanırlar. Bu anlamda programda yer alan diğer bütün derslerin Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin amaçlarının gerçekleştirilmesinde elbette büyük bir payı vardır. Bu yönüyle Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi diğer okulda eğitimi verilen kültürel ve mesleki bütün dersler için vitrin olma özelliği vardır. Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi kültürel ve mesleki derslerinin kritiğinin yapılabileceği ve başarılarının değerlendirilip ölçülebileceği bir derstir. Örneğin dini metinleri doğru bir şekilde okuyup anlayabilme, duygu ve düşüncelerini düzgün ve anlaşılır bir Türkçe ile ifade edebilme, tarihi ve güncel olayları, dini ilke ve kavramları tutarlı ve özgün bir şekilde yorumlayabilme başarısı bu derste ölçülebilir.

Elbette Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi tek başına İmam Hatip Liseleri'nin mesleki formasyonla ilgili bütün problemlerini çözecek ve düzlüğe çıkaracak bir ders değildir. Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersini mesleki formasyonu etkileyen ve yönlendiren diğer eğitim faaliyetlerinden bağımsız düşünemeyiz. Ancak doğrudan Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi ile ilgili problemler de yok değildir. İşte bu araştırma Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi öğretimi ile ilgili problemlerin ortaya çıkarılmasını özellikle de derse ait özel öğretim yöntemlerini araştırmayı amaçlamıştır. Bu tür araştırmalarla ortaya çıkacak sonuçların, İmam Hatip Liseleri'ndeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin mevcut durumunu ortaya koyacağını, problemlere çözüm ve öneriler için ipuçları vereceğini, eğitim ve öğretim kalitesinin artmasına ve daha verimli hale gelmesine katkıda bulunabilir.

Peki, İmam Hatip Liselerinde Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi öğretimi nasıl yürütülmektedir? Beklentilere cevap verebiliyor mu? Ders amaçlarını gerçekleştiriyor mu?

Mesleki uygulamaya ilişkin problemler nelerdir? Öğrenciler gelecekteki muhtemel mesleklerine iyi hazırlanabiliyorlar mı? Kendilerini nasıl görüyorlar? Mesleki eğitim faaliyetleri ne düzeyde gerçekleşiyor? Öğretmen ve öğrencilerin ders hakkında görüş ve önerileri nelerdir? Bu sorular temelinde İmam Hatip Liseleri'nin eğitim ve öğretim kalitesini yükseltecek, verimliliğini artıracak ne tür çalışmalar yapılabilir? Öğretmen ve öğrenci görüşlerinden de yararlanılarak bu soruların cevaplandırılması gerekir.

Yöntem

Bu nedenle araştırmada veri toplama aracı olarak öğretmen ve öğrencilere anket uygulaması yapılmış, açık uçlu sorularla görüşleri alınmıştır. Araştırmanın evreni olarak Ankara ili ve ilçe İmam Hatip Liseleri seçilmiştir. Söz konusu okullarda görev yapan 54 öğretmen ve bu liselerde öğrenim gören 334 öğrenci de araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Bulgular ve Yorumlar

Dersin Amaçları ile İlgili Öğretmen Görüşleri

Öğretmenler, dersin amaçları ile ilgili görüşlerini aşağıdaki düşünceler ile ifade etmişlerdir.

İmam Hatip Lisesi mezunu bir öğrenciyi mesleğe hazırlamak, sosyal hayattaki dini merasim ve törenlere hazırlıklı olmasını sağlamak, din görevlisi olarak toplumun dini konularda bilgilendirilmesi ve din görevlisinin yapması gereken bütün faaliyetleri eksiksiz yapabilmesidir.

Mesleki formasyonunu kazanmış, konuştuğu zaman sözü dinlenen Müslüman bir şahsiyet yetiştirmek, öğrendiklerini yaşama ve başkalarına aktarabilme kabiliyeti kazandırma, öğrencileri topluma yararlı bir mürşit olarak yetiştirmektir.

Toplumun irşat edilmesinde, dinin doğru olarak öğretilmesinde tebliğ usul ve tekniklerinin önemli olduğu bir gerçektir. Bu sebeple öğrencilerin iyi bir mübelliğ olarak yetişmesi, dinin gerçeklerini insanlara en anlaşılır biçimde anlatabilmesi, beşeri münasebetleri geliştirebilmesi, doğru ve güzel konuşma melekesinin kazanılması, toplum psikolojisini tanıyıp fertleri etkileyebilmesi, toplum içerisinde ne iş yaparsa yapsın İslami yaşantı ve kültür yönünden örnek ve rehber olması, imam hatiplik mesleğini en iyi şekilde uygulayacak bilgi, teori ve ideali kazanmasıdır.

Hitabetin amacı; dinleyenlerin seviyesine uygun, canlı, inandırıcı, düzgün ve güzel ifadelerle meramını anlatabilmektir.

Anlatacağı şey konusunda emin ve kesin bilgi sahibi olmadan, karşısındaki kişinin hayatına ortak olmadan anlatılamaz.

Öğrenciyi mesleğe hazırlama, beceri kazandırma ve hitabet kabiliyetini geliştirmenin anlamı budur.

Sözlü tebliğ metotlarını öğrenmek, öğrencilere toplum karşısında konuşma alışkanlığı vermek amaç olmalıdır.

Dini hitabet çeşitlerinin yapılış şekillerini uygulamalı olarak öğretmek, dini en güzel şekilde öğretmeyi öğretmektir.

Topluluğa hitap edebilmek ve doğruları güzel ve etkileyici bir şekilde dile getirip doğruyu, güzeli, iyiyi telkin etmektir.

Konunun muhataba en uygun bir biçimde belli bir plan program ve yöntem kullanarak aktarılmasıdır.

Topluluk karşısında, duygu ve düşüncelerini planlı, metotlu ve amaca uygun şekilde başkalarına aktarabilen, bilgili, araştırmacı, etkili ve düzgün konuşabilen, söylediğine inanan, inandığıyla amel eden, inançlı nesil yetiştirmektir.

Güzel konuşma yeteneği ve ahlaki olgunluğu geliştirmek olmalıdır.

Öğretmenler dersin amacı ile görüşleri daha çok mesleki formasyon, mesleki uygulamalar, düzgün ve güzel konuşma ve ahlaki kişilik konusunda yoğunluk kazandığı görülmüştür.

Öğretmenlere Göre Başarıyı Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler

Öğretmenler, başarıyı olumsuz yönde etkilediğini düşündükleri konuları şöyle ifade etmişlerdir:

Uygulamaların bizatihi tatbiki olarak camilerde yapılmaması

“Dersi okutacak konumda öğretmen bulunmayışı. Öğrencilere uygulama için yeterli zaman bulunmayışı.

Ders araç ve gereçlerinin yetersizliği, uygulama imkânlarının kısıtlı olması.

Öğrencilerin hitabet dersinden nasıl faydalanacaklarını bilmemeleri ve uygulamaların zorunlu olmaması.

Öğrencilerin ilgisizliği, teşvik edici unsurların yokluğu, hitabetin hayata yönelik olmaması, sistemden ve öğretmenden kaynaklanan problemler.

Dersin saatinin yetersiz oluşu ve öğretmenin bilgi, beceri ve kabiliyet yönünden yeterli düzeyde olmaması.

Önyargı, kitaba ve müfredata aşırı bağımlılık.

Uygulama noksanlığı, dersin yetersizliği, öğrencilerin mesleğe (İmamlık, müezzinlik) motive edilememesi.

Çalışma noksanlığı, öğrenci ile yeterince ilgilenememe ders araç ve gereçlerinin noksanlığı. Örneğin; cenazenin teşhiz ve teklifini gösterecek malzemelerin yokluğu, bunlar okulda olmalı diye düşünüyorum.

Uygulamanın az oluşu ve hitabet ile ilgili ek ders ücreti verilmemesi.

Dersin mahiyetinin ve öneminin kavranmaması.

Bilgi eksikliği, edinilen bilgilerin yaşama aktarılmaması ve anlatılan konuların yaşanmadan anlatılması

Müfredatın çok yoğun olması, uygulama faaliyetlerine yeterli zaman bulunamaması, çevre camilerde tatbikat yapılabilmesi için ders saatlerinin, okul araçlarının, öğretmenlerin, okul idaresi tarafından ayarlanmaması.

Öğrencilerin ezberlemeye çok yatkın olmaları. Yıllarca yalnızca bilgi yüklemek değil, bilgiyi davranışa dönüştürmeye, kişiliği geliştirmeye, ahlaki olgunluğa yeter düzeyde eğilmelidir.

Sınıfların kalabalık olması, son sınıf olması nedeniyle üniversite giriş sınavı kaygısı, öğrencilerin bu mesleğe yönelik ideallerinin olmaması, öğrencilerin imamlık mesleğini cazip görmemesi.

Kötü çevre, ailenin eğitime katkıda bulunmaması, öğretmen veli, idare, dernek işbirliği ile yetenekli öğrencilerin yeterli onura edilip ödüllendirilmemesi.

Genel eğitim düzeninin işleyişi ile ilgili problemler dışında İmam Hatip Liseleri'nin mesleki eğitim ve öğretimini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında İmam Hatip Liseleri'nin niteliğindeki ikili amaç da eğitim ve öğretimi olumsuz yönde etkilemekte birçok öğrenciyi ikirciliğe düşürmektedir. Şöyle ki, öğrencilerin bir kısmı "Ben nasıl olsa imam hatip olmayacağım" diyerek meslek derslerine karşı işin başında tavır almakta, bir kısmı da "Ben imam hatip olacağım kültür derslerinden bana ne" diyebilmektedirler. İmam Hatip Liseleri'nin din eğitimi açısından zengin bir müfredata sahip olması ağırlıklı din eğitimi almak isteyen fakat imam hatip olmak istemeyen öğrencilerin de imam hatip liselerini tercihinde önemli rol oynamaktadır. Diğer liselerde eğitim gören isteyen her öğrenci için seçmeli ders olarak din eğitimi zenginleştirildiği takdirde İmam Hatip Liseleri'nin meslek okulu olarak tercih edilmesine ve daha ciddi bir şekilde mesleki yapılandırılmasına imkân verilebilir. Ya da İmam Hatip Lisesinde imam hatip olmak isteyen öğrencilere özel bir müfredat programı uygulanabilir.

Öğretmenlere Göre Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi'nde Başarıyı Artıracak Görüşler

Öğretmenlerin başarının artırılması konusunda düşünceleri şöyledir:

Sık sık tatbikat yapılmalı, uygulama imkanları artırılmalıdır.

Veli, öğretmen ve okul idaresinin teşvik ve ilgileri, imam hatip görevlilerine daha iyi maaş ve imkan sağlanması, meslek öğretmenlerine ek ücret ödenmesi, öğrencinin daha fazla teşvik edilmesi.

Sınıflar mevcut olarak standartlaştırılmalı, camilerde uygulama çok tekrarlanmalı, öğrenciler teorik müfredatla boğulmamalı, sevilen sayılan örnek cami imamları sınıfta öğrencilerle tanıştırılmalı.

Dersin cazibesi ve gerekliliği anlatılarak zor geçilen bir ders olmaktan çıkarılmalıdır.

Yeterli bir kitap hazırlanmalı, hayatta devamlı gerekli şeyler öğretilmeli, ders günlük şartlara uygun olmalı.

Hitabet dersinin önemi kavratılmalı, sıradan bir ders havasında işlenmemelidir. Teorik bilgiden çok pratik uygulamalara ağırlık verilmeli, ders kitaplarının yanında çeşitli hatiplerin videoları izlenmeli, konular görsel açıdan da desteklenmelidir.

Öncelikle Kuran-ı Kerim ve Sünneti idrak edebilecek bir seviyeye ulaşma, insanı iyi tanıma, yerinde ve zamanında konuşma, herkesin anlayabileceği bir üslupla güncel meselelerin işlenmesi.

Sınıf mevcudunun azaltılarak, güzel konuşma tekniklerinin öğretilmesi.

Konuşabilme ve uygulamanın zorunlu olması gereklidir.

Öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilmeli, çeşitli seminerler düzenlenmelidir. Çevre müftülükleri ile ders hocasının diyalogu olmalı, ücretlerin tatmin edici olması

Bol uygulama, kendisine güven, fiziksel şartların (salon vb.) oluşması.

Önce öğrenci-öğretmen ilişkisi sağlıklı hale getirilmeli, önyargılar kaldırılmalı, öğrenciye dersin önemi kavratılmalı.

Öğrenci yaptığı çalışmalarda kredi, not ve hediye veya para ile ödüllendirilmeli, öğretmenlere tatbikat karşılığı ücret tahsis edilmeli.

Öğrenciler sınıf karşısında ve başka topluluklar karşısında sıkça konuşturulmalı.

Daha ziyade uygulamalı bir program yapılmalı, güncel yönden daha önemli konular üzerinde ağırlık verilmeli.

Konuyla ilgili kaynak yetersizliği giderilmeli, ders saati artırılmalı, uygulama alanları oluşturulmalıdır.

Bu dersi hitabet tecrübesi olan ve istekli ve gayretli öğretmenlerin okutması ve bu dersi okutan öğretmenlere uygulama ücreti ödenmesi

Yalnızca dini konularda değil öğrencilere hayatın içinden konularla ilgili hitabet çalışmalarını yaptırılmalıdır.

Kız öğrencilerin de Hitabet dersi uygulamalarında (vaaz gibi) göz önünde bulundurulması gerekir. Bu uygulamaların kame notlarında direk etkili olması gerekir.

Hitabeti yalnızca imamlık yapacak öğrenciyi yetiştirmek olarak algılamamak lazım. Çok iyi Kuran okuyan öğrencinin sosyal yönü çok zayıf olabiliyor. Dinin meslek olmadığı anlatılarak, dinin tatbikatı yapılacaksa da bunun cami dışına da taşması lazım. Konularda-Sosyal çevre ile ilişkileri, Müslümanın ferdi hayatı-fertlerle olan münasebeti işlenmelidir.

Davet metotları Kur'ani ilkeler ve örneklerle programda yer almalıdır.

İmam Hatip Liselerinde hitabet dersi basit bir ders olarak görüldüğü için program

hazırlayan arkadaşlar genelde başarısız ve ilgisiz öğretmenleri hitabet dersine verirler. Öğrenci hitabet dersinin önemini gerçekten anlayamamıştır.

Elle tutulur ciddi plan ve program yapılmadığı gibi doküman eksikliği de mevcuttur. Anket, test, araştırma, grup tartışmaları vb. konularda eksiklikler mevcuttur. Sınıf mevcutları problemdir. Sizin yaptığınız çalışmalar gibi bilimsel araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmaların öğrencilere yapılmasında da yararlar görüyorum. Daha sağlıklı sonuçlar ancak bilimsel araştırmalara yolu ile alınabilecektir.

Din dışı konularda da metin hazırlanmasına önem verilmelidir.

Bu derste başarılı öğrenciler görmek istiyorsak öğrencilere İslam dünya görüşünün iyi kavratılması gerekir.

Öğrencilerin nazari bilgileri aldıktan sonra uygulama konusunda daha çok üzerinde durulması, uygulama sonrası eksiklerinin not alınarak giderilmesi, aynı hatanın tekrarlanıp tekrarlanmadığı konusunda öğrencilerin öğretmen tarafından yakından takip edilmesi gerekir.

Sıkı takip, uygulama, ilgi, alaka, istek ve bol miktarda örnek olmalıdır.

Hitabet dersinde serbest konu çalışması yapılmalı, tedrici olarak 3, 5, 10, 15 dk. serbest konu üzerinde konuşma çalışmaları yapılmalıdır. Vaaz edebilme melekesi mutlaka kazanılmalı, başarısızlık nedenleri araştırılmalı, mümkünse oradan kaldırılmalı.

Öğrencilerin sosyalleşmesi sağlanmalı, medeni cesaret kazandırılmalı, öğrenciler öğretmenlerine rahatça sorunlarını paylaşabilmelidir.

Bu ders İmam Hatip Liselerinde baraj dersi olmalıdır.

İl veya ilçe Müftülüğü ile İmam Hatip Liseleri arasında mesleki işbirliği yapılmalı, bizzat müftünün kendisi veya görevlendireceği bir imam-hatip belirli zamanlarda okula gelerek mesleği tanıtıcı ve özendirici programlar yapılmalıdır. Ramazan ayında kız veya erkek öğrenciler vaaz, hutbe, hatim gibi irşadi etkinliklerde değerlendirilmeli, hem mesleki tecrübelerinin gelişmesine hem de okul ve veli çevresi ile kaynaşması sağlanabilir.

Sesi ve harflerin mahreçlerini düzgün yapabilen öğrenciler özellikle ilahiyat alanına yönlendirilmelidir.

Öğretmen görüşleri özetlendiğinde aşağıdaki önerilere ulaşılmaktadır: uygulamanın kesinlikle artırılması ve uygulamalarda işbirliği yapılması, öğretmen yeterliliğine dikkat edilmesi, uygulama imkânlarının çeşitlendirilip zenginleştirilmesi olmuştur. Okul idaresi bu dersin öğretmenini seçerken dersi okutmaya istekli ve bu alanda deneyimi olan öğretmenleri görevlendirmelidir. İmamlık görevi yapılırken karşılaşılabilecek durumlar bizzat yerinde ve tecrübeli kişi tarafından gösterilerek öğretilmelidir. Kız öğrencilere özellikle değişik mekanlarda vaaz verme tecrübesi yaşatılmalıdır.

Öğrencilere Göre Dersin Önemi

Tablo 1. *Size göre Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin önemi nedir?*

Cevaplar	f	%
Çok önemlidir	50	%93
Önemlidir	4	%7
Aynı derecede önemlidir	25	%8
Önemli Bulmuyorum	8	%2
TOPLAM	54	%100

Diğer meslek dersleriyle kıyaslandığında Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersinin sizce önemi nedir? Sorusunu öğrencilerin %57 'si diğer meslek dersleriyle kıyaslandığında Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersini çok önemli bulurken, %33'ü ise önemli buluyor. Demek ki öğrencilerin %90'ı Hitabet ve Mesleki Uygulama dersini diğer meslek derslerinden daha önemli buluyor. %10'u ise eşit derecede önemli görmektedir. Bu bulgu ders açısından son derece önemli bir sonuçtur. Bu sayede öğrencilerin derse ilgisini çekmek kolaylaşacak ve motivasyon daha rahat sağlanacaktır.

Öğrencilere Göre Öğretmenlerin Yeterliği

Öğrencilerin %52'si öğretmenlerini yeterli görürken, %48 oranında hemen hemen yarıya yakın bir oranı da öğretmenlerini yeterli bulmuyor. Bu sonuç Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi öğretimi açısından düşündürücüdür. Öğrencilerin %100'e varan bir kısmı dersi önemli bulurken neden aynı sonuçla öğretmenlerini olumlu karşılamasınlar? Dersin önemli olduğunu ifade eden öğrenciler öğretmenlerini yetersiz görmektedirler. Öğrencilerin yeterli görmediği öğretmenlerimizin gerçekten bir takım yetersizlikleri vardır. Bu konu ciddiyle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Öğrencilerin Mesleki Düşünceleri

Tablo 2. *İmam-hatiplik mesleğini düşünüyor musunuz?*

Cevaplar	f	%
Evet	207	%62
Hayır	127	%38
TOPLAM	334	%100

Bilindiği gibi Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi öğrencileri mesleğe hazırlayıcı bir derstir. Dolayısıyla öğrencilerin imam hatiplik mesleğini isteyip istememeleri ile ders arasında yakın bir ilgi vardır. Yüksek öğrenimi dikkate alarak da olsa öğrencilerin %62'si imam hatip olmayı istemektedirler. Ortaya çıkan sonuçtan öğrencilerin %38'i imam ha-

tip mesleğini hiç düşünmediği anlaşılmaktadır. İmam hatipliği düşünmeyenlerin büyük bir bölümü ise istememelerinin nedenini kendi yetersizliği ile açıklamışlardır.

İmam Hatiplik mesleğini düşünüyor musunuz? Sorusuna “Hayır” cevabını veren öğrenciler “neden” sorusuna şu cevapları vermişlerdir:

Sorumluluk ve vebal taşıyor

Yapamayacağımdan, kabiliyetim yok

Toplumumuzda İ.H.L öğrencilerine başka konularda daha çok ihtiyaç var

Güzel Kuran okuyamıyorum, kendimi yetersiz buluyorum

Yeterli bir eğitim verilmedi

fazla bilgim olmadığı için

Sesim uygun değil

Zorda ondan

Cemaatle geçinemem

Benim yapıma uygun değil

Babamın işi var

Kendimi o mesleğe layık görmüyorum

İmamlık yapmayı sevmiyorum

İslami hizmette daha aktif ve daha serbest olmak istiyorum

İmamlığı bir meslek olarak görmüyorum, meslek için değil de Allah rızası için yapılması gerekir

Kendime güvenim yok, bilgi eksikliğim var, en son çare imamlığı düşünüyorum.

Görüldüğü gibi öğrenciler daha çok kendi yetersizliklerini dile getiriyorlar, yani kendilerini yeterli görmüş olsalar belki de bu mesleği düşünebilecekler. Bu sonuç da Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi'nin önemini göstermektedir.

Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi İle İlgili Öğrenci Görüşleri

Öğrenciler Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Üniversite sınavlarına hazırlandığım için bu derse gereken önemi veremedim.

Hocalarımız her konuda Allah'a çok şükür bütün cevapları ve bütün istediklerimizi veriyor. Allah razı olsun.

Mesleki öğretmenlerimiz çok yetersiz bizimle ilgilenmiyor, sorunlarımıza çare aramıyor ve güzel programlar uygulamıyor.

Bu sorunların boşuna yazıldığına inanıyorum. Çünkü icraatlar hep kalıyor.

Ben bu dersin sadece İmam Hatip Liselerinde okutulmasını değil bütün okullarda okunmasından yanayım. Eğer bu ders güzel konuşmak ve hitap etmek içinse diğer öğrencilerinde güzel konuşmaya ve hitap etmeye ihtiyacı yok mu?

Ders, öğrenciyi çekingenlikten, heyecandan, başarısızlıktan, bütün olumsuzlukları öğrencinin üzerinden kaldırılmalı, imamlığa, vaaz vermeye, hutbe okumaya alıştırmalıdır.

Hitabet dersi insana konuşma güveni vermeli, güzel konuşmayı öğrenci başarmalıdır.

Her öğrenci düzgün bir şekilde her kesime hitap etmeyi öğrenebilmeli, bunun uygulanması okulda yapılmalıdır.

Hitabet dersinde öğrencilere bir görev verildiğinde görevi yerine getirecek şekilde yani tam olarak öğrenemiyoruz.

Hocaların daha candan davranmaları ve bizleri motive etmelerini bekliyorum.

Hitabet dersi haftalık ders saati sayısı olarak çok yetersiz. Sadece öğretmenlerimizin anlattığıyla kalıyoruz. Bu da bize yetmiyor. Uygulama hemen hemen hiç yok. Bu okuldan çıkan bir yerden ders alıp kendini yetiştirmez ise imamlık, müezzinlik, vaaz gibi faaliyetleri istisnalar hariç yapan çok az çıkar

Yapılan hiçbir şey ihlasla yapılmıyor. Uygulama sıfır, eğitim çok az. İmam ol deseler kendimi yetersiz görüyorum. İmam hatip mezunluğu ancak kendimizi yetiştirirsek bir işe yarar.

Hitabet dersi güzel bir derstir. Hitabeti beğeniyorum. Fakat bazı konuları hitabetle ilgili olmadığı halde kitaba eklemiştir. Ama yeri gelince en önemli olan üniversitedir ve bizleri üniversiteye hazırlamalarıdır. Biz İmam hatipliler çok utangaç birisiyiz. Sözümüz geçmiyor. Önemli olan okulumuzdaki öğretmenler ve bunların öğretiminin iyi duruma getirilmesidir.

Yeterli araç gereç yok. Hoca çok baskı yapıyor. Camilerde uygulama çok zor geliyor. Haftalık ders saatinin çoğaltılması gerekir.

Bence hitabet dersi bizim için yetersiz bir ders. Sadece bu derste öğrendiğimizle imamlık yaparsak daha hutbeye çıkmadan geri ineriz.

Cami uygulamalarında öğrenci önceden hocasıyla beraber prova yapmalı.

Hitabet dersine giren öğretmenlerin biraz öğrencilere karşı hoşgörülü olması gerekir. Bunun yanında öğrenciyi yetiştirmek için elinden gelen gayreti göstermesini isterim. Öğretmen öğrenci ödevlerinde hem biraz sıkmalı öğrenciyi kontrole almalı bununla beraber öğrenciyle ilişkilerini güzelce sürdürmelidir.

Hitabet dersi zorunlu dersler arasından çıkarılsın yalnızca imam olmak isteyenlerin seçeceği seçmeli bir ders olsun. İmam olmak isteyen seçsin.

Şu anda hitabet dersinin yetersiz olduğunu görüyorum.

Sınıfı geçmek istiyorum o kadar.

Öncelikle disiplinli bir eğitim isterim.

Hitabet dersi bence çok önemlidir. Çünkü insana düşündüklerini ve bildiklerini anlatma yeteneğini öğretir. Ama ben yedi yıldır okuyorum yine de kendimi yeterli görmüyorum. Acaba suç kimde? Bende desem herkes benim gibi. O zaman suç bende değil.

Gerek hitabet dersi olsun gerek bütün dersler için eğitimi öğretimi veren hocadır. Her insan hocalık yapamaz. Onun için öğretmenlerin üzerinde çok durulmalıdır.

Hitabet dersi dikkatli olarak öğrenciye severek sevdirek anlatılmalıdır. Bizler imam hatip öğrencileri olarak kendimizi toplumda konuşarak beğendireceğiz ve bu yüzden eski medeniyetlerde olduğu gibi güzel konuşma ve inandırma öğretilmelidir.

Bizim üzerimizdeki çekingenliği atmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Uygulama olanağı yok. Bunun yanı sıra bizimle devamlı ilgilenilmiyor.

Ben İmam hatip son sınıfa gelmiş bulunmaktayım dini bilgimiz hiç yok. Bu da cahil öğretmenlerin cahil öğrencileri olacağını gösterir.

Çok uygulama yapılması gerekir. Öğrencilerin çoğunda görülen cesaretsizliğin ancak bu yolla giderilebileceğine inanıyorum.

Hitabet dersi öğretmenlerinin sınıfa hakim olma, otoritesini koyma sistemi yanlış. Dersi işleyişi biraz daha iyi olabilir. Böylece ders bize sevdirebilir.

Öğrencilerin görüşleri genel olarak öğretmen yeterlikleri ile ilgili olduğu ve öğretmenlerinden daha fazla ilgi, bilgi, hoşgörü ve rehberlik bekleedikleri görülmektedir. Uygulamaların yetersizliği, ders saatinin azlığı öğretmen görüşleri ile kesişen noktalar olarak söylenebilir.

Öğrencilerin Dersin İşlenişi ile İlgili Görüşleri

Öğrencilerin dersin işlenişine ilişkin görüşlerinde; yaparak yaşayarak öğrenme, uygulamalara ağırlık verilmesi, derse aktif olarak katılma, ders işlenirken araç ve gereç kullanılması öne çıkan konular olmuştur. Dersin işlenişine ilişkin diğer istekler ise şöyledir:

Önce öğretmen anlatmalı öğrenci dinlemeli ve sonra soru cevap olmalı,

Sohbet ortamında arkadaşça olmalı,

Derslerde konular anlatılırken araç gereçlerden yararlanılmalı,

Disiplinli ve düzenli olmalı,

Öğrenciler topluma hitapta motive edilmeli,

Ciddi ama öğrenciyi sıkmayacak bir şekilde olmalı,

Öğretmesini bilen hocalar olmalı,

Güzel konuşma tekniklerine daha çok yer vermeli,

Monoton olmamalı akıcı olmalı,

Neşeli fakat dersi kaynatmayacak şekilde olmalı,

Derslerde herkese bol bol söz verilmeli bol hutbe okunmalı ve vaaz verilmeli ki imam olacak arkadaşlar açılsın,

Öğrencinin yorumları dinlenerek işlense daha iyi olur çünkü o zaman bu derse mecburen ilgi gösterilecektir,

Başarısız öğrencilere daha çok fırsat verilmeli,

Öğrenciyle daha iyi ilişki kurularak derse ısındırılmalı,

Genelinde uygulamalarda her konunun işlenişini kendi gözlerimle görüp izlemem daha iyi olur Örneğin cenazenin yıkanişı, bence hitabet dersi tamamen tatbikata dayalı olmalıdır ki gerçek olay karşısında sıkılmadan yapabilmeliyiz,

Video kayıt kullanılmalı ve öğrenci kendisinin olumlu ve olumsuz yönlerini izlemeli, Kırk dakikanın hepsi dersle işlenmesi insanı bunalıma sokuyor,

Sadece öğretmenin konuşmasıyla değil de bir tartışma havasında öğretmen ve öğrencilerin dersi ortak işlemesiyle daha iyi anlaşılır,

Önce sınıf susmalı,

Önemli yerlerin not tutturulması gerekir,

Konular dağıtılıp öğrencilerin önce, sonra da öğretmenin anlaşması şeklinde olmalı,

Daha çok hitap etme tekniklerine yer verilmeli,

Genel kültüre de yer verilmeli,

Arkadaş havasında işlenmeli öğrenci problemini öğretmene götürebilmelidir.

Görüldüğü gibi öğrencilerin ifadeleri bir takım öğretim ilkelerini içerdikleri gibi aynı zamanda derse bakış açılarını ve içinde buldukları psikolojik durumu da yansıtıyor. Ağırlıklı olarak uygulama konusu üzerinde durdukları gözden kaçmıyor. İkinci olarak öğrenciler aktif bir şekilde dersin içinde olmayı istiyorlar. Sınıf yönetimi konusunda sorunlar yaşadığı anlaşılıyor.

Öğrencilerden bazılarının ise ne anketi, ne dersi ve işlenişini, ne de kendilerini ciddiye almadıklarını görüyoruz.

Tablo 3. *Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinde en fazla hangi konularda zorlanıyorsunuz?*

CEVAPLAR	F	%
Hiç bir konuda zorlanmam	147	44
Duaları ezberlemede	58	17
Vaaz ve hutbe hazırlama ve sunmada	47	14
Güzel konuşma ve hitabet tekniklerinde	36	11
Diğer konularda	30	9
Cevapsız	16	4
TOPLAM	334	100

Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinde Öğrencilerin büyük çoğunluğu hiçbir konuda zorluk yaşamadıklarını belirtirken en fazla zorluk çektikleri konunun duaların ezberlenmesi olmuştur.

Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersinde Uygulama Çeşitleri ve Planlanması

Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi öğretimindeki uygulamaları hazırlık uygulamaları ve gerçek uygulamalar olarak iki gruba toplamak mümkündür. Aslında bu yapı-

çağımız tasnif dersin programında yer almamıştır. Fakat dersin amaçları bunu gerekli kılmaktadır.

Hazırlık Uygulamaları: Hitabet ve Mesleki Uygulama dersi muhtevası gereği uygulamaların yoğunlukta olduğu bir derstir. Ancak bu dersin de teorik ve bilgiye dayalı konuları yok değildir. Çoğu zamanda teoriyle pratiği birbirinden ayırmak mümkün değildir. Uygulamaların yerinde ve gerçek koşullarda yapılması elbette en doğru olandır. Öğretim amaçlı yapılan uygulamaları hazırlık uygulamaları diye tanımlayabiliriz. Bu uygulamalar sınıfta ya da okul mescidinde gerçekleştirilebilir.

Tablo 4. *Hangi Mesleki Uygulamalara Katıldınız?*

Cevaplar(çoklu)	f	%
Cuma imam-hatipliği görevi	133	%33
Vaizlik	21	%5
Müezzinlik	107	%26
Hepsi	43	%10
Hiçbiri	88	%22
Cevapsız	17	%4
TOPLAM	409	%100

Araştırmada Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersinde uygulamalara katılan öğrencilerin oranları ve hangi uygulamalara katıldıkları sorusuna verilen cevaplara göre; öğrencilerin %26'sı müezzinlik uygulamalarına, %33'ü cuma imam hatipliği uygulamalarına, %5'i vaaz uygulamalarına, %10'u uygulamaların hepsine, %22'si ise hiçbir uygulamaya katılmadığını belirtmişlerdir. Bu durumda her beş öğrenciden birisi uygulamaya katılmadığı gözlenmiştir. Öğrencilerin yapabilirim diye belirttiği müezzinlik, cuma namazı, imam ve hatipliği ve vaaz konularındaki oranlarla uygulama yaptıkları konular arasında çok büyük fark göze çarpmaktadır. Oysa öğrencilerin uygulama faaliyetlerine daha etkin bir şekilde katılmaları gerekir. Demek ki öğrenciler başarabileceklerine inandıkları mesleki faaliyetlere katılmıyorlar. Öğrencilerin % 22'sinin hiçbir mesleki uygulama faaliyetine katılmaması ise olumsuz bir sonuçtur.

Uygulamaya müsait bütün konuların okul mescidinde yapılması dersin verimliliğini artırır ve öğretimi kolaylaştırır. Sürekli sınıf ortamında ders yapan öğrenciler için de bir değişiklik olur. Ancak dersin sınıfta yapılmasını gerektirecek durumlar olabilir. Bu durumlarda derslerin sınıfta yapılması daha uygun olur. Örneğin öğrencilerin yazmaları gereken konular varsa ya da yazı tahtasının kullanılması gerekiyorsa derslerin sınıfta yapılması gerekir. Ayrıca hitabetin tarihçesi ve çeşitleri gibi programda yer alıp uygulamalarla ilgili olmayan konular yine sınıf içinde işlenebilir. Yine cenaze, nikâh vb. konuların uygulamaları da öğretmenin tercihiyle sınıfta yapılabilir. Teyp ve video gibi ders araç ve gereçleri kullanılacaksa bunun için sınıf ortamı daha uygun olur. Öğretmen konunun özelliğine göre, uygulamaların nerede yapılacağını öğrencilere önceden haber vermesi gerekir.

Okul mescidinde yapılacak derslerde şu noktalara dikkat edilmelidir.

Zaman kaybına ve okul içindeki ders düzeninin bozulmasına neden olmaması için, öğrencilerin dersin mescitte yapılacağını önceden bilmeleri gerekir. Öğrencilerin mescitte gelişi güzel oturmamaları, belli bir düzen içinde oturmaları sağlanmalıdır. Eğer şartlar uygunsu ses cihazlarını kullanılmaları öğrencilerin bu tür malzemelerle tanışmaları ve mesleki yaşamlarında kullanacakları araç-gereçleri ve seslerini tanımaları açısından önemlidir. Öğrencilerin, gerçek uygulamalarda kullanacakları araç ve gereçlerle, minber, mihrap gibi mekanları hazırlık uygulamalarında mutlaka tanımaları ve kullanmaları gerekir.

Gerçek Uygulamalar: Gerçek koşullarda yapılan uygulamalardır. İmam Hatip Liselerinin uygulama faaliyetlerini genelde okul mescidi dışına taşıdığı araştırma bulgularında çıkan sonuçlardan anlaşılıyor. Öğretmenlere sorulan bir soruda okul dışında tatbikat yapmayan İmam Hatip Liseleri'nin oranı %26 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5. Öğrenciler çevre camilerde tatbikata katılıyor mu?

Cevaplar	f	%
Evet	40	%74
Hayır	14	%26
TOPLAM	54	%100

İmam Hatip Liselerinde bu uygulamalar daha çok eğitsel kollardan mesleki tatbikat kolu yürütüyor görünmektedir. Oysa uygulama faaliyetlerinin bütünü Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi öğretmenleri ve öğrencilerinin bu derste etkinliklerinin bir parçası durumundadır. Hazırlık uygulamalarında başarılı olmuş öğrencilerin gerçekleştireceği gerçek uygulamalar, ya okul mescidinde ya da çevre camilerde olacaktır. Çevre camilerde gerçek uygulamaların başlatılabilmesi için hazırlık uygulamalarının tamamlanmış olması gerekir. Hangi öğrencilerin ne tür görevler için hazır olduğu bilinmelidir. Ayrıca çevre camilerde uygulama yapacak öğrenciler için camilerin bağlı bulunduğu idari makamlardan ve müftülüğten gerekli izin ve onay alınmalıdır.

Tatbikat camisinde uygulamalara hazır öğrencilerden hemen başlanmalı böylece çevre camilerde uygulama faaliyetlerine katılacak öğrencilerin ilk tecrübelerini burada yaşamaları sağlanmış olur. Uygulamaları yapmak istemeyen öğrenciler olabilir. Bu öğrencileri ikna etmeye çalışmalı, uygulamalara katılmayıslarının nedenini öğrenmeli ona göre bir çözüm yolu aramalıdır. İmam Hatip Lisesinde uygulamalarda görevlendirilen öğrencilerden bir kısmı görev yapmak istememelerine mazeret olarak aşağıdaki nedenleri ileri sürmüşlerdir.

Ben İslam'ı tam anlamı ile yaşamıyorum ki çıkıp bir şeyler anlatayım... İnsanlara öğüt vereyim. Bu ikiyüzlülük olmaz mı?

Bilsen ki okuldan atacaklar yine de yapmam.

Kuran okuyuşum çok zayıf olduğu için bu görevi yapmam.

Öğrenci görüşlerinde, yetersizlik olgusu uygulamalarda sürekli öne çıkan bir bulgu olmuştur. Kalabalık öğrenci topluluğunun, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin hazır

bulunduğu okul mescidinde yapılacak olan bu görev öğrenciler açısından oldukça cesaret isteyen bir iştir. Onun için öğrenciler hazır olmadan kesinlikle görev vermemelidir. Bu hem kendisine olan güveni açısından hem de arkadaşlarına örnekliliği açısından son derece önemlidir. Yaşanılan olumsuzluklar görev yapacak diğer öğrencilerin konuşma korkularını artırabilir. Ancak öğretmenin yapılacak hataların normal olduğunu, öğrenmenin yapılarında hata payının her zaman bulunabileceği, insanın bilgi, görgü ve tecrübesini zamanla daha iyiye taşıyabileceği öğrencilerle paylaşmalı, cesaret ve ümitleri güçlendirilmelidir. Öğrenci tam hazır olduktan sonra da psikolojik moral desteği verilmelidir.

Gerçek uygulamalar öğrencilerin çoğunun ilgisini çekmektedir. Öğrencilerin bu ilgileri korunmalı heyecanları olumlu yönde yaşatılmalıdır. Okul mescidinde uygulamaya katılan öğrencilerin birer yetişkin gibi davrandığını, bu statü değişikliğinin onları mutlu ettiğini çoğu kere gözlemiştir.

Gerçek uygulamaların çok iyi planlanıp organize edilmesi gerekir. Uygulamanın planlanması ise Hitabet ve Mesleki Uygulama dersinin sınırlarını aşan bir konudur. Planlama ve rehberlik konusunda okul idaresinin ve bütün meslek dersleri öğretmenlerinin yardım ve katkısına ihtiyaç vardır.

Planlamada uygulama yapacak öğrenci, görevi, görevli olduğu cami, görev tarihi, rehber öğretmen belirlenir. Hazırlanacak bu program uygulamanın yapılacağı tarihten, öğrencinin hazırlanacağı süreden önce, görevli öğrenciye ve rehber öğretmene duyurulmalıdır. Bu program okulun ilan panosuna asılabilir. Böylece rehber öğretmen hangi öğrenciyi hangi konuda hazırlayacağını, öğrenci de hangi öğretmenin kendisine rehberlik yapacağını bilir.

Uygulamalar genelde cuma imam hatipliği, vaizliği ve müezzinliği olarak gerçekleştirilmektedir. Kız öğrenciler için ise, cumartesi veya pazar günleri kadın cemaate yönelik vaaz, kuran tilaveti vb. konularda uygulama faaliyeti yapılabilir. Sivil toplum örgütleri ile işbirliği ile öğrencilerin uygulama alanları genişletilebilir.

Cuma namazı imam hatipliği, vaazı ve müezzinliği dışında diğer günler için de okul mescidinde vakit namazlar için öğrenciler görevlendirilebilir. Bütün uygulamaların okul idaresi ve rehber öğretmenler tarafından düzenli bir şekilde takibi yapılmadığı takdirde istenilen başarı elde edilemez.

Rehber öğretmenler, uygulamalarda görevli öğrenciyi gözleyerek, uygulamayı yapan öğrenci hakkında okul idaresine ya da Hitabet ve Mesleki Uygulama Kurulu'na gözlem sonucunu bildirir bir rapor vermeleri gerekir. Daha sonra bu değerlendirmeler okul içi uygulama yarışma ödüllendirme etkinlikleri için kullanılabilir.

Öneriler

Araştırmadan çıkan sonuçlara ve kendi gözlem ve değerlendirmelerimize dayalı olarak Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi için şunlar önerilebilir.

Her öğrenciye başarabileceği şeyi yapması için yardım edilmelidir. Böylece öğrenciler kendilerine güvenecek ve saygı duyacaktır.(Çilenti, 1985, s.57)Hiç bir öğrenciye nefret ve alayla muamele edilmemeli.

Öğrencilere karşı kırıcı, cesaret ve ümitlerini yok edecek şekilde eleştiri yapılmamalı, otoriter tutumlardan kaçınılmalıdır. Öğrencilerin kendilerine güvenleri son derece önemli olduğundan güven sarsıcı davranışlardan kesinlikle kaçınılmalıdır.

Olması muhtemel yanlışlara önceden işaret etmek öğrenmeyi kolaylaştırır. Örneğin yaptığımız uygulamalarda öğrencilerin en çok yaptıkları hata çoğu zaman zamanı iyi kullanamadıkları, ayet ve hadis metinlerini yanlış okumaları olmuştur. Yanlış okumayanların büyük çoğunluğu da hecelemek suretiyle okumaktadırlar. Oysa bu durum sunuşta bir kusurdur. Konuşma veya okumanın estetiğini bozmaktadır. Buna benzer hataların önceden öğrencilere duyurulması daha uygun olur.

Uygulama anında uygulama yapan öğrenciye arkadaşlarının tepkisi kontrol altında tutulmalıdır. Onların yapabileceği yanlış tepkiler saptanmalı ve öğrenciler bu konuda yönlendirilmelidir. Uygulama yapacak öğrencilerin bir takım yanlışların yapabileceğini bunun normal kabul edilmesi gerektiğini yanlış yapan öğrencilere nasıl tavır takınılması gerektiği üzerinde durulmalıdır. Uygulama yapan öğrencinin arkadaşları tarafından kabul görmesi, psikolojik ortam açısından son derece önemlidir. Çünkü fert, bazı sebeplerle, yakın veya uzak muhiti tarafından “kabul” edildiğini, benimsendiğini veya reddedildiğini- benimsenmediğini farz ve kabul ettiğinden davranışını ona göre ayarlar (Evrin, 1970, s.65).

Görevini güzel yapan öğrencinin de teşekkür ve takdiri hak ettiği unutulmamalıdır. Uygulamalarda başarılı olan öğrenciler mutlaka ödüllendirilmelidir.

Dua metni uygulama yapacak öğrencinin elinde bulunmalıdır. Heyecanının sebep olacağı yanlışlarda cemaatten yardım alacağı yerde elindeki dokümandan yardım alması daha uygun olur. Ayrıca bu güven açısından da öğrenciye bir moral verecektir.

İlk fırsatta hutbe duaları hemen ezberletilmeli ki zaman diğer konulara yeterli olabilsin.

Uygulamaların belirli zaman aralığıyla ve bölüm bölüm yapılması öğrenme işini kolaylaştırır. Örneğin hutbe çalışmalarında önce dualar ele alınmalı daha sonra okuma yöntemleri ve en sonunda öğrenilen bölümlerin birleştirilerek tekrar bir bütün halinde çalışılmalıdır.

Öğrencilerin, uygulamalarında bazen ayrıntı ve basit gibi görünen konularda bile problem çıkmaktadır. Örneğin minbere çıkışlarında minberde oturularında, minberden iniş mihraba geçişte yanlışlıklar yapılmaktadır. Bunlar basit ayrıntı konular gibi görünse de bunların hepsi uygulamalarda ayrıntılarıyla gösterilmelidir. Yine öğrencilerin imam hatip olarak görev yaptığı namazlarda acele ettikleri, ta’dili erkâna uymadıkları, sık görülen yanlışlardandır. Bunların da uygulamalarda inceden inceye öğretilmesi gerekir.

Fatiha suresi ve diğer namaz surelerinin üzerinde dikkatle durulmalı en azından bu süreleri bütün sınıfın cuma namazında okuyabilecek kadar mahreç ve tecvit kurallarına göre okunması sağlanmalıdır. Gerekirse bu konuda Kuran dersi öğretmenleriyle işbirliğine gidilmelidir.

Uygulamalarda görev almak istemeyenleri hemen zorlamamalı belli bir süre verilmiştir. Hazırlanmasına yardımcı olmalıdır. Öğrencilere ümit aşılamalı, mutlaka yapabile-

çeğine inandırılmalıdır. Bu konuda taviz vermemeye çalışılmalıdır. Uygulamalarda öğretmene düşen görev etkili motivasyon tekniklerinden yararlanarak öğrencilerde böyle bir isteğin oluşmasını sağlamaktır.

Hitabet ve konuşma gibi hemen kazanılamayacak bir davranışın öğretimi biraz zaman alacaktır. Konuşma eğitimi belli bir süreci gerektirir. Bu yüzden öğretmenlerin sabırlı ve anlayışlı olmaları acele etmemeleri beklenir.

Başarısızlık karşısında yılmamalıdır. Öğrencilerin öğrenme kapasitesi ve kabiliyetleri dikkate alınmalıdır. Bireysel başarı durumları göz önünde tutulmalıdır. Bazı öğrencilerin psiko-sosyal vaziyet alışları inziva niteliğindedir. Bu tip öğrenciler hemen hemen bütün derslerde başarısızdırlar. Bırakın bir cemaat önünde konuşmayı kendi sınıfında bile konuşmaktan çekinen öğrenci sayısı hiç de az değildir. Bu özellikteki öğrencilere biraz daha farklı davranmalı, olan faaliyetlere çekmeye çalışmalıdır.

Eğitim kurumlarının bireyi geliştirme işlevini yerine getirmede karşılaştıkları en önemli zorluklardan biri bireyler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bireylerin yetenekleri, gelişim hızları, ilgi ve ihtiyaçları birbirinden farklıdır. Bu nedenle eğitimin mümkün olduğu kadar, bireyselleştirilmesi önem taşımaktadır (Fidan & Erden, 1991, s.170). Öğrencilerdeki bireysel farklılıklar ve değişkenler dikkate alınmalıdır. Örneğin bazı öğrencilerde konuşma, görme ve işitme özrü bulunabilir.

Önce kısa ve okuması kolay parçalar üzerinde çalışılmalıdır. Bu çalışma bir ayet bir hadis veya kısa bir yorum olabilir. Çünkü beceriler yavaş yavaş gelişir. Önce yapabilecekleri ve başarabilecekleri alıştırmalar yapılmalıdır.

Peki, başarısız olanlara karşı nasıl bir tavır alınmalı? Olmasa da oluyor, olmuş havası oluşturmaları mıdır? İşte bunu yapmamalıdır. Sonra telafisi mümkün olmayan sonuçlara sebebiyet verebilir, işin ciddiyetini bozar, konuların hafife alınmasına neden olabilir. Fakat kırıcı, yıpratıcı ve uzaklaştırıcı olmadan yapıcı bir üslûpla eksik yönler dile getirilmelidir. Önce olumlu noktalar dile getirilerek “şu noktalara da dikkat etmelisin” şeklinde rehberlik yapılmalıdır.

Öğrenciler kendilerinde meydana getirilmek istenen değişikliklerin lüzumuna inandırılmalı, ihtiyacı açıkça görebilmelidirler, öğrenmede paylarına düşen sorumluluğu örebilmeli, dikkatlerini konu üzerinde toplayabilmelidirler, konuya karşı ilgi duymalı ve bunu devam ettirebilmelidirler. Rekabet duygularını geliştirebilmeli ve daha çok başarı gösterme çabası içinde olabilmelidirler (Tanyalı, 1970, s.13).

Vaaz ve hutbe Uygulama çalışmalarında bazı öğrencilerin kendilerinin de anlamadığı metinleri konu olarak kullandıkları sık rastlanan bir yanıştır. Öğretmen, öğrencilerin okudukları ya da anlattıkları metinlerin anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmelidir. Metinlerin öğrencilerin kendi ifadeleriyle hazırlanması konusunda ısrarlı davranması gerekir. Çünkü din dili semboliktir. Dinî metinlerde benzetme, mecaz, kinayeli anlatım kullanılır (Bilgin & Selçuk, 1995, s.141). Metinlerin öğrenciler tarafından doğru anlaşılıp anlaşılmadığı da öğrencinin kendi ifadelerinden daha iyi anlaşılır.

Yapılan gözlemlerde öğrencilerin genelde seslerini iyi kullanamadıkları görülmüştür. Öğrenciler arasında kısık ve alçak sesle okuma ve anlatma yaygın bir durumdur. Öğretmen, hitabet ve konuşmada sesi kullanmanın önemine özellikle dikkat çekmelidir. Ses provaları yapılmalıdır.

Uygulamalarda gönüllü öğrencilere öncelik verilmelidir.

Hutbe ve vaaz konulan sene başından öğrencilere verilmelidir.

Uygulama çalışmalarına öncelikle hutbe ile başlanmalıdır. Çünkü hutbe okunduğu için sözlü anlatım olarak gerçekleştirilen vaaza göre hazırlaması ve sunulması daha kolaydır. Uygulamalarda hutbeler mümkünse bilgisayar ile değilse okunaklı bir yazıyla yazılmasına dikkat edilmelidir.

Teorik bilgiler öncelik verilmeli bu bilgiler uygulamalarda ki tekrarlarla pekiştirilmelidir.

Öğrencilerin konuşmaya hazırlanmaları için önce kısa fıkra hikâyeler ve başlarından geçen olayları anlatmaları ilk basamak olarak kullanılabilir.

Vaaz ve hutbe hazırlamada en temel kaynak şüphesiz Kuran'dır. Öğrencilere Kuran'dan nasıl yararlanılacağı bir konu seçilerek öğretilmelidir. Özellikle konu çalışmalarında çok yararlı olan "Mu'cemü'lümfehres Lielfazi'l-Kuran" adlı kitap tanıtılmalı ve kullanımı öğretilmelidir. Öğrencilere temel kaynaklar tanıtılmalı, kaynaklardaki bilgilere ulaşma yolları, kaynakları nasıl kullanacakları öğretilmelidir. Öğrenciler konunun özelliğine göre tefsir, fıkıh, hadis, İslam tarihi alanlarda öğrencilerin kullanacakları temel kaynakları tanıtılmalı bu eserlerin ansiklopedik kullanımı öğretilmelidir. Örneğin birkaç tefsir kitabı tanıtılmalı konuların hazırlanmasında nasıl kullanılabileceği, ortam uygun ise kütüphanede değilse sınıfta gösterilmelidir. Ayrıca Peygamberlerin davet metotları, günümüz davet problemleriyle ilgili araştırma ödevleri verilebilir. Hadis kitapları aynı şekilde tanıtılmalı herhangi bir konudaki hadislerin nasıl bulunabileceği konusu sınıfta veya kütüphanede uygulamalı olarak gösterilmelidir. Öğrencilere güzel ve etkili konuşma konusu ile ilgili kitaplar tanıtılıp okumaları teşvik edilebilir. Bu tür kitaplarla ilgili özet ve değerlendirmeler ödev olarak yaptırılabilir. Ayrıca öğrencilerin yararlanabileceği internet kaynakları da tanıtılmalıdır. Kitap okuyan ve kitapları tanıyan öğrenciler vaaz ve hutbe hazırlamada daha başarılı oldukları gözlenmiştir. Hatta öğrenciler arasında yalnızca bu öğrenciler başarılı oluyor dersek abartmamış oluruz. Öğrencilerin kitap okuma alışkanlığını kazanmalarına yardımcı olmalı ve bu konuda teşvikçi olmalıdır. Konuşma ve ifade gücü sözcük dağarcığıyla çok yakından ilgilidir. Ayrıca hızlı okuma teknikleri üzerinde durulmalıdır.

Hitabet dersi sadece konuşma dersi olmaktan çıkarılıp serbest düşünme tefekkür etme ve hikmeti kavramaya çalışma dersi halinde hayati bir noktaya getirilmelidir. Ayrıca öğrencilere hitabetten önce okuma salonları, sosyal ve kültürel merkezleri hazırlanmalı, mevcutlar tanıtılmalıdır. Öğrencilerin konuşma yeteneklerini geliştirmek için sürekli ortam hazırlanmalı, fırsatlar oluşturulmalıdır. Bilgi yarışması, münazara, şiir okuma ve dinleme etkinlikleri gibi sosyal ve kültürel etkinlikler düzenlenmelidir. Ne kadar çok pratik yapma imkanı sağlanırsa o kadar çok beceri artacağı unutulmamalıdır.

Yapılan araştırmalarda, rol oynama yoluyla mesaja katılanların, rol oynamayanlara oranla, daha çok tutum değiştirdikleri gözlenmiştir. Bu amaçla psiko-drama, sosyo-drama uygulamalarından olumlu sonuçlar alınmıştır. (Demirel, 1990, s.87) Mesleki Uygulama ve Hitabet Derslerinde de öğrencilerin uygulamalara etkin bir şekilde katılmaları onlarda din duygusunun gelişmesine, inançların benimsenmesi, bir takım güzel davranışların kazanılmasına vesile olabilir. Böylece anlattığı konuları sahiplenebilir, olumlu yönde tutum değişimi gösterebilirler.

Mesleki Uygulama ve Hitabet Dersi uygulamalarında öğrencilerin üzerinde çalışma yapacakları konuların seçiminde rehberlik yapılmalıdır. Çalışma yapılacak konuların dersin amacına ve öğrencilerin seviyesine uygun olmasına, rahatça bulup ulaşabilecekleri kaynaklarda yer almasına, okul ve çevre kütüphanelerdeki kitaplarla tanışmalarına aracılık yapacak başlıklardan seçmelidir.

Ders saatinin yetersizliği ve sınıf mevcutlarının fazla olması bütün öğrencilerin uygulamaya katılmalarını engelleyebilir. Bu durumda örnekler üzerinde fazla durulmalıdır.

Uygulamalarda “Ben yapamam” diyen öğrencilerden bir kısmını uygulama için hazır duruma getirmek aynı düşüncede olan öğrencilerin olumsuz düşüncelerini giderebilir. Öğrencilerde “ben de yapabilirim” düşüncesi uyanabilir.

Öğrencilerin dini metinleri yorumlayabilme yetenekleri güçlendirilmelidir. Bu yeteneğin eğitimdeki önemi açıktır. Günlük hayatta bile, yorumlama gerektiren pek çok durumla karşılaşırız. Onun için, müfredat programlarında yorumlama yeteneğinin geliştirilmesinden bir hedef olarak söz edilir. Yorumlama yeteneğinin ölçülmesinde bir paragraftaki anlamın açıklanmasını, uzun bir parçanın özetlenmesini, bir bilgi bütünündeki bağıntıların açıklanmasını, özel gözlemlerden genel yargılar çıkarılmasını ve genel ilkelere özel durumlardaki hallerini soran sorular kullanılır (Turgut, 1992, s.66). Ancak bu yaştaki öğrencilerden zaman zaman çok farklı yaklaşımlar olsa da her zaman özgün görüşler ve yorumlar beklemek yanlıştır. Öğrenciler daha çok bilinen ve basmakalıp bir takım düşünce ve görüşler sergilerler. İstenilen yorum becerisini zamanla kazanabileceklerini unutmamak gerekir. Çok basit şeyler de söyleseler bunu bir düzen ve plan içerisinde yapmaları önemlidir. Öğrenciler yorum konusunda cesaretlendirilmeli, yorum için teşvik edilmeli, onların içine kapanmalarına neden olacak alay, küçümseme ve basite alma gibi tepkilerden kesinlikle kaçınılmalıdır. Öğrenmede güçlük çeken öğrencileri, küçültücü hitaplarla utandırmak, öğretmenin sınıfla olan iyi ilişkilerini bir anda bozabilir (Bilgin, 1973, s.318).

Konuşma ve hitabetin sadece mesleki alanda önemi bulunmadığını, bireyin bütün yaşamı boyunca böyle bir kabiliyetin işe yarayacağı öğrencilere fark ettirilmelidir. Kendini ifade etmenin, toplum içerisinde yer edinmenin, konuşmanın etkisiyle kişilerin sosyal konumlarının karşılaştırması yapılmalıdır.

Başarının ilk ve en önemli şartı öğrencinin “ben bu işi yapabilirim” diyebilmesi ve kendisine inanmasıdır. İşte bu başarıda dönüm noktasıdır. Kendisine güvenen ve saygı duyan bir öğrenciyi öğretmen yardımcı olabilir. Bir davranışın sonuçlarının olumlu veya

olumsuz olması kişinin bunu algılayışına ve kendisi için taşıdığı değere bağlıdır. Öğrencilerde kendine güven duygusu gelişmesi için; onları başta olduğu gibi kabul etmeli, değişimin kendisi tarafından olacağını fark ettirmelidir (Fidan&Erden, 1991, s.182)

Öğrenme yollarından birisi de modelden öğrenme olduğu dikkate alınmalıdır (Dökmen, 1994, s.35). Öğrencilere hutbe ve vaaz konusunda iyi bir modelin, ya canlı olarak ya da videodan izlettirilmesi yararlı olur.

Derste kullanılan araç-gereç ve malzemelere dikkat edilmeli ve özenle kullanılmalıdır. Özellikle uygulama mescidinde kullanılan ses cihazlarının kullanılması ve korunması için öğrenciler görevlendirilmelidir.

İmam Hatip Liselerinde mesleki uygulamaların planlamasını yapacak, sorunlarını ele alacak, mesleki formasyonu geliştirip zenginleştirecek, öğrencilere mesleki konularda rehberlik yapacak Mesleki Rehberlik Servisi kurulabilir. Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'nün organizasyonu ile İmam Hatip Liseleri için ortak bir internet sitesi oluşturulabilir, bu sitede uygulamalar paylaşılabilir, yazılı ve görsel olarak hutbe ve vaaz arşivi oluşturulabilir. Öğretmenlerin hizmet içi eğitimden geçirilmeleri, özel öğretim yöntemleri konusunda yeni bilgiler ve yöntemlerle tanıştırılması sürekli hale getirilebilir.

KAYNAKÇA

- Bilgin, B. (1973). İmam hatip lisesinde uygulama dersi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı :XXI, ss. 317-322
- Bilgin, B.ve Selçuk, M. (1995). *Din öğretimi özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Gün yayıncılık.
- Çilenti, K.(1985). *Özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Anı yayıncılık.
- D.İ.Başkanlığı görüşü. *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (1995)Ankara: D.İ.B yay.
- Demirel, Ö. (1990).*Yabancı dil öğretimi*. Ankara: Usem yay.
- Dökmen, Ü. (1994). *İletişim çatışmaları ve empati*. İstanbul: Sistem yayıncılık.
- Ergün, M. (1992). *Eğitim ve toplum - eğitim sosyolojisine giriş*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi yay.
- Evrin, S. (1970). *Suçluluk sorunu*. İstanbul:İ.Ü.E.F. yay.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1991). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Kadioğlu matbaası.
- M.E.B, Millî Eğitim Bakanlığı. İmam-Hatip Liseleri Yönetmeliği, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/27305_1.html> 10.09.2013
- M.E.B., Din Eğitimi Genel Müdürlüğü, *Hitabet ve mesleki uygulama dersi öğretim programı* <<http://dogm.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/14>>10.09.2013
- Özek, A. (1991). İ.H.L. ve ehliyetli din işleri görevlisi yetiştirme işi, *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*, Ankara: D.İ.B yay
- Tanyalı, H. (1970). *Personel eğitimi*. Ankara: Şenyuva matbaası.
- Turgut, M. F.(1992).*Eğitimde ölçme ve değerlendirme metotları*. Ankara: Saydam matbaası